

А. Г. КАХАНОЎСКІ

ЭВАЛЮЦЫЯ ЭТНАКУЛЬТУРНЫХ СТЭРЫЯТЫПАЎ СЯЛЯНСТВА БЕЛАРУСІ Ў КАНТЭКСЦЕ САЦЫЯЛЬНЫХ ЗМЕН ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XIX — ПАЧАТКУ XX ст.

Другая палова XIX – пачатак XX ст. сталі перыядам значных сацыяльных змен у беларускім грамадстве, яго трансфармацыі пад уплывам працэсаў мадэрнізацыі. Яны ахапілі ўсе без выключэння сацыяльныя групы насельніцтва, аднак знешне знайшлі розную ступень выяўлення. Працэсы буржуазнай трансфармацыі закранулі сялянства Беларусі, аднак іх дынамізм меў некалькі супярэчлівы характар у параўнанні з некаторымі іншымі сацыяльна-аслоўнымі групамі насельніцтва, асабліва гэта датычылася змен у сацыяльнай псіхалогіі і этнакультурных стэрыятыпах. З гэтымі працэсамі звязаны, перш за ўсё, сацыяльныя змены ў асяроддзі самага сялянства: паглыбленне маёмаснага расслаення, павелічэнне мабільнасці, паскарэнне міграцыйных працэсаў сярод сельскіх жыхароў, з’яўленне новых рыс ў менталітэце.

У паўсядзённым жыцці сялян шэраг важных функцый выконвала сельская грамада, ва ўсходняй частцы Беларусі – абшчына, якая тут набыла новае жыццё пасля адмены прыгоннага права. Вызначэнне сацыяльнага статуса селяніна ўнутры грамады было неадназначным, утрымлівала рысы традыцыйнасці і новых зменаў пад уплывам працэсаў мадэрнізацыі. Галоўнай дэтэрмінантай выступала валоданне нерухомай маёмасцю, зямельным надзелам, што давала голас ў вясковай грамадзе. Нават наяўнасць невялікай гаспадаркі пры вельмі невялікім дастатку і ўзроўні спажывання давала селяніну ў вачах аднавяскоўцаў больш павагі, чым беззямельны сельскі жыхар, які мог мець значна большы даход і дабрабыт ад працы па найму ці адыходных промыслаў. Больш таго, селянін, які працаваў парабкам, ці займаўся адыходнымі промысламі, наймаўся на фабрыку, ці эміграваў у пошуках заробку за межы Расійскай імперыі, часта меў вышэйшы ўзровень пісьменнасці, шырэйшы далягляд, валодаў большым шансам даць адукацыю сваім дзецям, што ў сваю чаргу адкрывала лепшыя магчымасці для сацыяльнага поспеху.

У апошнія дзесяцігоддзі XIX і асабліва ў пачатку XX ст. працэсы сацыяльнай мабільнасці ахапілі сялянства. Для яго была характэрна, перш за ўсё, гарызантальная мабільнасць, аднак на мяжы стагоддзяў больш частымі становяцца выпадкі вертыкальнай. Для пачатковага этапа было характэрна імкненне сялянства ўзняць сваё

становішча праз пашырэнне ўласнай гаспадаркі, павелічэнне зямельных угоддзяў і адпаведна матэрыяльнага дабрабыту. Ва ўмовах існаваўшай аграрнай перанаселенасці гэты шлях быў патэнцыяльна абмежаваны. З цягам часу сялянства пачало разумець, што праца на зямлі не адзіны занятак, а ёсць магчымасць атрымаць рабочую прафесію ў горадзе і мець значна большыя сродкі для жыцця. У пачатку XX ст. выразна акрэслілася ўсвядомленае імкненне сялян даць сваім дзецям прафесійную адукацыю. У пераліку найбольш папулярных і перспектывіўных спецыяльнасцяў для дзяцей сялян вылучаліся вясковы настаўнік і тэлеграфіст [5, с. 29]. Адыходзіла ў нябыт уяўленне сялян, што «навука» – марная справа, якая адцягвае работніка ад гаспадаркі, прымушае ўкладваць сродкі ў якасці платы за навучанне.

Пісьменны селянін заўсёды карыстаўся павагай сярод аднавяскоўцаў. З сярэдзіны XIX ст. кнігі пачынаюць з’яўляцца ў асобных сялянскіх хатах. У апошнія дзесяцігоддзі XIX і асабліва напачатку XX ст. сярод сельскіх жыхароў прыкметна нарастае цікавасць да атрымання адукацыі, перш за ўсё дзецьмі. У пачатку XX ст. значна пашыраецца колькасць навучальных устаноў. Дынамічна расце лічба школ, адчыненых па ўласнай ініцыятыве вясковых жыхароў. Змяняецца таксама змест паняцця «пісьменны чалавек», расце ступень адукаванасці сялян. Сярод іх часцей сустракаюцца людзі, якім удалося атрымаць сярэдняю і часам вышэйшую адукацыю. Кожная вёска ўжо магла пахваліцца сваім выхадцам, які стаў настаўнікам, ці паступіў на ніжэйшыя прыступкі дзяржаўнай службы. Але часта асобы, якія атрымалі адукацыю, імкнуліся парваць сувязь са сваім сялянскім асяроддзем, падкрэсліць сацыяльную дыстанцыю з ім. Выключэнні са згаданай сітуацыі, як паказваюць пісьмовыя сведчання сучаснікаў, былі больш рэдкімі. Драбленне сялянскіх гаспадарак у выніку сямейных падзелаў было адным з найбольш пашыраных і ўплывовых фактараў сацыяльнай мабільнасці сельскага насельніцтва. Сацыяльна-маёмасная іерархія сялянства Беларусі ўяўляе вельмі складаную праблему. Па-першае, на ўзроўні вызначэння крытэрыяў ранжыравання, па-другое, вылучэння рэпрэзентатыўных крыніц, дакладнай ўзнікае праблема адсутнасці статыстычных дадзеных, якія б дазволілі разглядаць праблему комплексна і ў дынаміцы. У айчынным гістарыяграфіі назапашаны значны вопыт ранжыравання сялянства паводле дадзеных наяўнасці ў гаспадарках рабочай жывёлы (коней) і памераў зямельных надзелаў. Аднак не ўлічаны цалкам бюджэт сялянскіх гаспадарак з улікам адыходных промыслаў, арандаваных зямель і інш. Сацыяльны сусвет вёскі значна больш складаная сістэма, з наяўнасцю цэлага клубка гаспадарчых, уладных і

нефармальных адносін, якія ўзаемна ўплывалі і вызначалі становішча асобы ў сацыяльнай стратыфікацыі вёскі. Прыродныя ўмовы ў розных раёнах Беларусі адрозніваліся і аднолькавая колькасць зямлі не азначала, як правіла, роўнага ўзроўню заможнасці або беднасці яе ўладальнікаў.

Ва ўмовах мадэрнізацыі ў другой палове XIX – пачатку XX ст., развіцця новых сацыяльна-эканамічных адносін прадстаўнікі сялянства атрымалі магчымасці змяніць свой саслоўны стан. У выпадку міжсаслоўных пераходаў сяляне прыпісваліся пераважна да мяшчанскай грамады. У пачатку 90-х гг. XIX ст. больш за 80 % беларускіх сялян пры сваёй прыпісцы ў мяшчанскае саслоўе выбіралі мясцо-

выя гарады і мястэчкі [6, с. 162]. У паведамленні віленскага генерал-губернатора міністру ўнутраных спраў ад 17 чэрвеня 1889 г. адзначаліся пераходы ў мяшчанскае саслоўе цэлай сялянскай грамадой, хоць члены яе заставаліся жыць у сельскай мясцовасці і прадаўжалі займацца земляробствам [6, с. 155].

Беларускія сяляне ў першыя дзесяцігоддзі пасля адмены прыгоннага права дэманстравалі адносна невысокі на фоне еўрапейскай часткі Расійскай імперыі ўзровень тэрытарыяльнай мабільнасці. Насельніцтва беларускіх губерняў складала 7,5 % колькасці жыхароў гэтай часткі імперыі, сярод адыходнікаў яно складала толькі 5 % [3, с. 238]. У 80-я гг. XIX ст. на 1000 чалавек сельскага насельніцтва беларускіх губерняў выбіралася штогод 48 часовых пашпартоў і адпускных білетаў, у той жа час па Еўрапейскай Расіі – 69. У 90-я гг. XIX ст. гэтыя паказчыкі склалі адпаведна 62 і 83 [1, с. 197].

Адным з вынікаў аграрнага крызіса 80-х гг. XIX ст. стала масавая міграцыя насельніцтва з краін Еўропы за акіян. З канца XIX ст. яна ахапіла частку сялянства пераважна заходніх раёнаў Беларусі. Эміграцыя ў Амерыку насіла як правіла характар часовых заробкаў. Накіроўваліся туды звычайна на 3–4 гады маладыя сяляне, якія не мелі ўласнай гаспадаркі, малаземельныя, безземельныя ці члены шматдзетных заможных сем'яў. Працавалі яны ў ЗША пераважна на прамысловых прадпрыемствах ці рудніках [2, л. 131]. Дамоў эмігранты перасылалі грошы, часцей прывозілі з сабой, дзякуючы гэтаму паляпшалі гаспадарку, набывалі новую зямлю. Рэдка рээмігранты пакідалі сельскагаспадарчую працу і пачыналі займацца гандлем ці промысламі. Тыя, хто вярталіся на радзіму, паводле шматлікіх паведамленняў урадавых устаноў, вызначаліся больш высокім, у параўнанні з аднавяскоўцамі, узроўнем адукаванасці, грамадзянскай свядомасці, лепшай працаздольнасцю, паважлівымі адносінамі да чужой ўласнасці і закону.

Многія эмігранты, пакідаючы сваю радзіму, змянялі часам сваю класавую прыналежнасць, нацыянальнасць, мову. Ніхто з іх па-сапраўднаму не лічыў, што накіроўваючыся ў эміграцыю, яны адрываюцца ці адракаюцца ад свайго паходжання. Найбольш распаўсюджанай прычынай адмаўлення прадстаўнікоў эміграцыі ад асіміляцыі заключалася ў немагчымасці іх стаць паўнаwartаснымі членамі афіцыйна прызнаных нацый ці асяродка. Масавое з'яўленне эмігрантаў у чужой краіне садзейнічала абуджэнню ў іх асяродку нацыянальных пачуццяў, незалежна ад таго сустракалі яны варожасць да сябе на новым месцы ці не. Кожны з эмігрантаў успамінаў аб сваёй нацыянальнасці. Аднак за мяжой іх успрымалі як жыхароў пэўнай краіны. Акрамя таго, эмігранты адчувалі патрэбу ў падтрымцы з боку сваіх землякоў ці нацыянальнага асяродка. Беларусь, які сустрэў далёка ад радзімы другога беларуса, фактычна не быў для яго чужым чалавекам.

Сацыяльныя змены ў вёсцы знаходзілі апазіцыю ў традыцыйных нормах паводзін, светаўспрымання, этыцы вясковых жыхароў. Архаічныя элементы народнай культуры стваралі трывалы бар'ер пераменам, звязаным з пашырэннем рыначных адносін. У шэрагу беларускіх народных прымавак і прыказак падкрэслівалася як вялікая годнасць памяркоўнасць, безумоўная перавага беднасці перад поспехам. Стварэнне лішкаў у гаспадарцы не вельмі заахвочвалася, як правіла не віталіся па-

зыка, крэдытныя аперацыі. («Лепей галоднаму пераспаць, чым з даўгом праснуцца», «Пазычай – ліхі абычай» і інш.) [4, с. 485]. Аптымальнай лініяй паводзін сцвярджалася маёмасная самадастатковасць. («У добрага гаспадара ўсё ёсць», «Сяджу на сваім плячу, нікому не плачу» і інш.) [4, с. 187, 191]. Тыя, хто дасягаў пэўнай заможнасці, выклікалі часта неадабрэнне сярод аднавяскоўцаў. («Багаты абы-што хапае, бо свайго ліку не мае», «Багацтва раздымае, а галота нагінае», «Такая карысць з мужыка багатага, як з сабакі касматага» і інш.) [4, с. 423]. Ім прыпісваліся нярэдка хібы ў асабістых маральных якасцях, сумленні. («Стань свінаватым, то будзе багатым») [4, с. 424]. Успрыяцце ўдачы не было адназначным. З аднаго боку, кожны селянін павінен быў спадзявацца на волю Бога, а з другога – больш разлічваць на ўласныя сілы. («Каму работа служыць, той ні аб чым не тужыць») [4, с. 168]. Сяляне з пэўным скептыцызмам, але ў той жа час з зайздрасцю, як носбіт вышэйшага і нярэдка недасягальнага ўспрымалі гарадскую культуру.

На змены сістэмы сацыяльных каштоўнасцей і норм паводзін, разлажэнне традыцыйнай культуры сялян уплывалі рост іх тэрытарыяльнай мабільнасці, з'яўленне ў вёсцы прамысловых вырабаў і тэхналогій, даброт гарадскога жыцця, пашырэнне адукацыі. Відавочная перавага прыладаў і рэчаў хатняга ўжытку фабрычнай вытворчасці перад вырабамі вясковых майстроў змяняла стаўленне сялянства, асабліва моладзі, да гарадской цывілізацыі, рабіла ўспрыяцце традыцыйнага ладу жыцця як малавартаснага. Сярод каштоўнасцей традыцыйнай беларускай вёскі вялікае месца займала праца земляроба. Яна ўспрымалася як крыніца дабрабыту сялян. У сувязі з гэтым павагай карысталіся вясковыя жыхары, якія ўмела і разумна вялі сваю гаспадарку. Традыцыйныя культура, нормы паводзін, светаўспрыяцце сялян былі вельмі трывалымі. Нават у сувязі з пранікненнем рыначных адносін, сацыяльнай трансфармацыяй вёскі пад уплывам працэсаў мадэрнізацыі старыя традыцыі не знікалі, а адбывалася іх своеасаблівае пераасэнсаванне. Звычаі працоўнай ўзаемадапамогі мелі, напрыклад, працяг у стварэнні розных форм кааперавання, крэдытных таварыстваў, дробных вытворчых аб'яднанняў для супольнага набыцця ўдасканаленай сельскагаспадарчай тэхнікі і г. д.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя сялянства Беларусі: у 3 т. Мінск : Беларуская навука, 2002. Т. 2. – 552 с.
2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (НГАБ у г. Гродна). Ф. 18. Воп. 2. Спр. 6. Дело об эмиграции в Америку крестьян Гродненской губернии и переходе их к хуторскому землевладению.
3. *Носевич, В. Л.* Традиционная белорусская деревня в европейской перспективе / В. Л. Носевич. – Минск : Тэхналогія, 2004. – 350 с.
4. Прыказкі і прымаўкі ў двух тамах. Кн. 1. / рэд. А. С. Фядосік. Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 560 с.
5. *Улашчык, М.* Была такая вёска: гіст.-этнаграф. нарыс / М. Улашчык. Мінск : Маст. літ., 1989. – 174 с.
6. *Шыбека, З. В.* Гарады Беларусі (60-я гг. XIX – пачатак XX ст.) / З. В. Шыбека. – Мінск : Эўрофорум, 1997. – 292 с.